

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی

شماره نهم، دوره سوم، بهار ۱۴۰۲

نوع مقاله: علمی پژوهشی

صفحات: ۱-۲۲

آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸

پریمایدقی^۱

صدیقه طوطیان اصفهانی^۲

نازنین پیله‌وری^۳

حسن رنگریز^۴

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۱۶ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۰۸

چکیده

پژوهش حاضر باهدف آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی بر اساس همین ماده انجام گرفت. این پژوهش بر اساس هدف یک مطالعه کاربردی-توسعه‌ای است. در این مطالعه از روش پژوهش آمیخته استفاده شد. ابزار گردآوری داده‌ها در بخش کیفی، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و در بخش کمی پرسش‌نامه محقق ساخته بود. برای اعتبارسنجی بخش کیفی از ضریب هولستی و در بخش کمی نیز اعتبار صوری و محاسبه آلفای کرونباخ استفاده شد. جامعه مشارکت‌کنندگان بخش کیفی شامل اساتید مدیریت دولتی و مدیران وزارت رفاه است که با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند و با ۱۱ مصاحبه به اشباع نظری رسید. جامعه آماری بخش کمی شامل کارشناسان وزارت رفاه است. نمونه‌گیری در بخش کمی نیز با روش طبقه‌ای تصادفی ساده صورت گرفت و ۲۱۷ نفر در این مطالعه شرکت کردند. برای تحلیل داده‌ها در بخش کیفی از روش تحلیل مضمون و نرم‌افزار MaxQDA استفاده شد. سپس با استفاده از تحلیل شکاف و تحلیل اهمیت - عملکرد به ارزیابی وضعیت بلوغ عدالت اجتماعی پرداخته شد. یافته‌های پژوهشی نشان داد پاسخگویی و رفع شکاف طبقاتی در ناحیه قابل قبول قرار دارند. از سوی دیگر برابری در استفاده از خدمات، نظام تعاون و رفاه اجتماعی برابر، بهینه‌سازی نظام مالیاتی، مسئولیت‌پذیری و بالطلب تحقق مدل عدالت اجتماعی در وضعیت مناسبی نیستند.

کلمات کلیدی

آسیب‌شناسی، عدالت اجتماعی، برنامه توسعه، رویکرد اهمیت - عملکرد

۱- دانشجوی دکتری، گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Parima.beidaghi@gmail.com

۲- دانشیار، گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) Tootian.sedighe@wtiau.ac.ir

۳- دانشیار، گروه مدیریت صنعتی، دانشکده مدیریت، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. nazanin.pilevari@gmail.com

۴- دانشیار، گروه مدیریت منابع انسانی و کسب و کار، دانشکده مدیریت، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. rangriz@khu.ac.ir

عدالت اجتماعی یک نیاز ضروری برای جامعه‌ای است که اراده رشد و پیشرفت دارد (لانگنکر و همکاران^۱ ۲۰۲۱) و بدون آن دین‌داری، اخلاق، رفاه مادی و رشد معنوی میسر نخواهد بود. شاید بتوان گفت در میان ارزش‌های اجتماعی والاترین ارزش همان عدالت اجتماعی است (قاضوی و همکاران، ۱۴۰۱). مفهوم عدالت اجتماعی از اندیشه‌های فلسفی ناشی می‌شود؛ اما به صورتی گسترده در زبان روزمره و علوم اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گیرد (خایتبویا^۲، ۲۰۲۱). پیرامون اهمیت عدالت سخن بسیار گفته شده است همچنان که آن را اولین فضیلت نهادهای اجتماعی قلمداد کرده‌اند. اگرچه در زمینه چگونگی دستیابی به جامعه‌ای عادلانه اختلاف‌نظرهای بسیاری وجود دارد (مقدم و اسماعیلی، ۱۴۰۱). به‌طور کلی عدالت اجتماعی از زمره مباحث و موضوعات محوری در مشارکت افراد در سیاست‌های خرد و کلان هر جامعه‌ای محسوب می‌شود. بی‌توجهی با این مقوله می‌توان به معضله‌های جدی سیاسی و اجتماعی تبدیل شود. این امر برای مدیریت جامعه و سازگاری و انسجام جامعه پرهزینه خواهد بود (پاشایی و همکاران، ۱۴۰۱؛ وتر و همکاران^۳، ۲۰۲۲). عدالت مفهومی است که در فرهنگ‌ها، مذاهب و تمدن‌های مختلف قابل ردیابی است (وایمر و لوگان^۴، ۲۰۲۱). در واقع عدالت به معنای کسب منافع متقابل بر اساس توافق و قرارداد است که در آن انگیزه عمل عادلانه، تأمین منفعت درازمدت فرد است. دوم، عدالت به منزله بی‌طرفی به این معنا است که بتوان از رفتارهای فردی بدون رجوع به منافع دفاع نمود. در نهایت عدالت در یک جامعه وقتی معنا پیدا می‌کند که یک سیستم ارزش‌گذاری منطبق بر عرف وجود داشته باشد که از منظر قانونی نیز پشتیبانی شود (جانسون و پری^۵، ۲۰۲۲).

در حوزه مباحث مربوط به عدالت اجتماعی، یکی از مسائل مورد بحث، وظیفه دولت در قبال عدالت اجتماعی است. این مسئله هم در کشورهای توسعه‌یافته و هم در حال توسعه مورد تأکید قرار دارد (نادری، ۱۳۹۶). در واقع سنگ بنای مشروعیت حاکمیت و مبنای توجیه ضرورت دولت، تحقق عدالت است. نیاز به عدالت اجتماعی، به تناسب میزان بلوغ و رشد جوامع در قالب نیازهایی مانند امنیت، رفاه و آگاهی تجلی پیدا می‌کند (رحمان و همکاران^۶، ۲۰۲۱). جامعه با خواسته‌های نامحدود و منابع محدود، عرصه تقابل نیروهای اجتماعی برای پیشینه‌سازی منافع شخصی است و دولت به‌عنوان بزرگ‌ترین نهاد حاکم از طریق سیاست‌گذاری و اعمال قوانین در دستیابی یا عدم تحقق اهداف عدالت اجتماعی اثرگذار است (رادشدرز و چیتیگا^۷، ۲۰۲۱).

اهمیت و ضرورت عدالت اجتماعی بر اساس آیات قرآنی و اسناد فرادستی قابل بیان است. بسط عدالت اجتماعی به‌مثابه یک موضوع خطیر قرآنی در آیه ۲۵ سوره حدید قابل ردیابی است (راسخ و بردبار،

آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به.../ایدقی، طوطیان اصفهانی، پیله‌وری و رنگریز

۱۴۰۱). بر مبنای این پیوند مفسران بر این باورند که «قسط» در این آیه ناظر به معنای عدالت اجتماعی است (قاسم‌پور و همکاران، ۱۴۰۱). از طرفی برنامه ششم توسعه، عطف به نامه شماره ۱۳۹۵۷۴ مورخ ۱۳۹۴/۱۰/۲۶ در اجرای اصل یکصد و بیست و سوم (۱۲۳) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶) مصوب جلسه علنی روز شنبه مورخ ۱۳۹۵/۱۲/۱۴ مجلس که با عنوان «لایحه احکام موردنیاز اجرای برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۹-۱۳۹۵)» به مجلس شورای اسلامی تقدیم و مطابق اصل یکصد و دوازدهم (۱۱۲) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از سوی مجمع محترم تشخیص مصلحت نظام موافق با مصلحت نظام تشخیص داده شده است. دولت طبق ماده ۷۸ برنامه ششم توسعه مکلف است در راستای تحقق عدالت اجتماعی و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و بسط پوشش‌های امدادی، حمایتی و بیمه‌ای و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی نسبت به طراحی و اجرای برنامه‌های لازم برای نیل به اهداف برنامه ششم توسعه، اقدام و گزارش پیشرفت کار را هر شش ماهه یکبار به مجلس ارائه کند.

به دیگر سخن نمی‌توان تأثیر مفهوم عدالت اجتماعی بر پشتیبانی از پارادایم اداره امور دولتی و تأثیر مفهوم سوسیالیستی و لیبرال عدالت را بر پارادایم مدیریت دولتی نوین را انکار کرد (گراوند و همکاران، ۱۴۰۱). از سوی دیگر دولت و نهاد حاکم بر کشور با درکی صحیح پیرامون عدالت اجتماعی جهت تحقق این آرمان در برنامه ششم توسعه و در ذیل ماده ۷۸ به‌صراحت بر دستیابی به عدالت اجتماعی تأکید کرده است. دغدغه اصلی پژوهشگر شناخت دقیق شاخص‌های رصد، ارزیابی، سنجش و پایش عدالت اجتماعی بر اساس ماده قانونی مذکور است. به‌صورت خلاصه این مطالعه باهدف آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸ انجام شده است. مطالعه حاضر به این پرسش کلیدی پاسخ می‌دهد که شاخص‌های عدالت اجتماعی کدام‌اند و عملکرد آنها با وضعیت مطلوب چقدر فاصله دارد؟

مبانی نظری

عدالت اجتماعی

واژه‌شناسان عدالت را به میانه‌روی، حد وسط افراط و تفریط، تسویه و مساوات، راستی و درستی، برابری و انصاف در داوری، همسانی، همانندی، نظیر و مانند، استقامت و ضد ظلم و جور معنا کرده‌اند (لاریجانی، ۱۴۰۰). عدالت اجتماعی یکی از دلالت‌های مفهوم عدالت است که منظور از آن توزیع متناسب منابع و مواهب به همه آحاد اجتماع است (غفوری و همکاران، ۱۴۰۰). در مطالعات عدالت اجتماعی

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۸، دوره ۳، بهار ۱۴۰۲

مفهوم عدالت مقید به زمان و مکان و نوع روابط نظام‌ها و ساختارهای اجتماعی بوده و بنابراین مفهوم عدالت ابدی نیست. یکی از بارزترین و مهم‌ترین فضائل و ارزش‌های جامعه به‌عنوان اصول خدشه‌ناپذیر زندگی در تاریخ بشریت، عدالت اجتماعی است (مشکینی و نصرتی، ۱۴۰۰). عدالت اجتماعی اشاره به انصاف، مساوات و برابری در توزیع حقوق و منابع در جامعه دارد (روبل و همکاران^۸، ۲۰۲۱؛ آنستاد و همکاران^۹، ۲۰۲۱). عدالت اجتماعی به معنای رعایت شایستگی، سازگاری، تناسب و استحقاق در بستر اجتماع است (سینگ و همکاران^{۱۰}، ۲۰۲۰). عدالت اجتماعی یکی از ابعاد مفهوم گسترده عدالت است که هدف آن تخصیص منصفانه منابع در یک جامعه است (مک داوول و کوک^{۱۱}، ۲۰۲۲). مفهوم عدالت اجتماعی ریشه در مفهوم عدالت توزیعی دارد. عدالت توزیعی از قدیم مطرح بوده؛ اما عدالت اجتماعی ایده‌ای تقریباً تازه است که از ۱۸۵۰ به بعد مطرح شد (هاشمی و واعظی، ۱۴۰۰).

در یک دسته‌بندی جامع، عدالت اجتماعی در سه حیطه «تبادلات اقتصادی، تعاملات اجتماعی و حکمرانی سیاسی قابل طرح است (ترابزاده و همکاران، ۱۳۹۹). حسب این تعریف، عدالت اجتماعی عبارت است از قوام و توازن اجتماعی. در این تعریف هر جامعه‌ای برای استقرار و تداوم لاجرم باید ساختار کلان خود را مبتنی بر سه مؤلفه اساسی «ساختار سیاسی، معاش و پیوندهای اجتماعی» تنظیم کند (سرآبادانی و همکاران، ۱۴۰۰).

عدالت اجتماعی در ایران مسئله تازه‌ای نیست و ردپای نخستین مطالعه ثبت شده در این زمینه به سال ۱۳۲۵ در مقاله‌ای ذیل عنوان «عدالت اجتماعی» توسط سیدجمال اسدآبادی قابل پیگیری است که در روزنامه ایران به‌تبع رسید (اسدآبادی، ۱۳۲۵). عدالت اجتماعی یکی از شعارهای محوری انقلاب ایران است و این موضوع در کشور در دولت‌های بعد از انقلاب به‌عنوان یک هدف اساسی مطرح بوده است (یاوری و همکاران، ۱۴۰۱؛ کتابی و همکاران، ۱۴۰۰).

آسیب‌شناسی

آسیب در لغت به معنای آزار، گزند، درد و صدمه آمده است (عمید، ۱۳۷۹: ۳۱). آسیب‌شناسی شاخه‌ای از علم پزشکی است که به منشأ، ماهیت، علت و سیر بیماری‌ها می‌پردازد. آسیب‌شناسی به معنی شناخت آسیب بکار گرفته می‌شود و از علم پزشکی به دیگر علوم و بخصوص علوم انسانی و اجتماعی منتقل شده است (آرمان و جوشقانی، ۱۳۹۴: ۷۷).

آسیب‌شناسی به معنی بیماری‌شناسی و تشخیص علل آسیب‌های واردشده بر سیستمی مشخص (مورد مطالعه) است (مولائی و سعادت‌ی راد، ۱۴۰۱). آسیب‌شناسی فرایندی است نظام‌مند از جمع‌آوری داده‌ها به‌منظور تعامل اثربخش و سودمند در راستای حل هدف از مشکلات، چالش‌ها،

آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به.../بیدقی، طوطیان اصفهانی، پبله‌وری و رنگریز

فشارها و محدودیت‌های محیطی است (رضائی پندری، ۱۳۹۹). آسیب‌شناسی، یافتن علت یا علل رکود یا بحران در روند طبیعی پدیده‌ها، فعالیت‌ها و همچنین ایجاد چارچوبی است که بتواند برای افزایش تلاش‌ها در راستای برقراری سلامت سازمانی انجام داد (شمس مورکانی، صفایی موحد و فاطمی صفت، ۱۳۹۴: ۷۱-۱۰۰).

رویکرد اهمیت - عملکرد^{۱۳}

این رویکرد با بررسی میزان اهمیت و درجه عملکرد شاخص‌های هر موضوع با استفاده از روش نخبگانی و پرسش‌نامه می‌تواند در شناخت و آسیب‌شناسی وضعیت موجود و ارائه راهبرد و راهکار مؤثر باشد. به منظور کاربرد این رویکرد، می‌بایست شاخص‌هایی که قرار است تحلیل شوند مشخص گردند (فرشته و هفمن^{۱۳}، ۲۰۰۸). بنابراین این رویکرد شاخص محور است و اثربخشی آن، وابسته به شاخص‌ها یا مؤلفه‌های تحلیلی آن است. اولین گام در بهره‌گیری از مدل یا رویکرد اهمیت - عملکرد، شناسایی مؤلفه‌ها و شاخصه‌هاست (اسمیت و کاستلو^{۱۴}، ۲۰۰۹). بدیهی است که استخراج مؤلفه‌های تحلیلی بر اساس روش‌شناسی و مفاهیم نظری می‌تواند راهبردهای لازم را ارائه نماید. ماتریس دوبعدی اهمیت - عملکرد، با محور "عملکرد" و محور "اهمیت"، تشکیل شده است و دارای چهار ربع است (مارتیلا و جیمز^{۱۵}، ۱۹۷۷) که هر مؤلفه از دو بعد "اهمیت" و "عملکرد"، مورد سنجش قرار می‌گیرد (مارتیلا و جیمز، ۱۹۷۷).

برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸

طبق ماده ۷۸ برنامه ششم توسعه دولت مکلف است در راستای تحقق عدالت اجتماعی و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و بسط پوشش‌های امدادی، حمایتی و بیمه‌ای و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی نسبت به طراحی و اجرای برنامه‌های لازم برای نیل به اهداف مندرج در جدول ذیل اقدام و گزارش پیشرفت کار را هر شش ماه یکبار به مجلس ارائه کند (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۷).

پیشینه پژوهش

فروهری و صولتی (۱۴۰۰) در پژوهششان با عنوان، بررسی موانع تحقق عدالت اجتماعی در نظام جمهوری اسلامی و راهکارهای رفع آن‌ها از دیدگاه مقام معظم رهبری، به این نتیجه رسیدند که برای اجرای هر چه بهتر عدالت اجتماعی در جامعه باید نظریه‌ای ناب و اصیل در خصوص عدالت اجتماعی، از دیدگاه مقام معظم رهبری که منطبق بر متون دینی است، استخراج گردد و به صورت قانونی، توسط کارگزاران نظام در جامعه به اجرا درآید. فوزی و فیروزی (۱۳۹۹) نیز در پژوهشی دیگر با عنوان چالش‌ها

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۸، دوره ۳، بهار ۱۴۰۲

و راهبردهای تحقق عدالت اجتماعی بر اساس روش تحلیل لایه‌ای علت‌ها، دریافتند که علل این چالش‌ها در چهار سطح تحلیل لیتانی، علی و تجربی، گفتمانی و اسطوره‌ای است. رضایی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان آسیب‌شناسی الگوی عدالت در دولت‌های جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر اندیشه مطهری و امام خمینی، دریافتند که گفتمان عدالت علی‌رغم مطرح کردن شاخص‌های عدلت موردنظر رهبران انقلاب و تلاش جهت اجرای آنها، ولی متأسفانه مانند گفتمان‌های سابق بر یکی از ابعاد عدالت اجتماعی، آن هم عدالت اقتصادی تمرکز کرد که از تک‌بعدی بودن گفتمان ایشان حمایت می‌کند.

هزار جریبی (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان بررسی احساس عدالت اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی شهر تهران) دریافت که ما عوامل تبیین‌کننده رفاه بر طبق مدل رگرسیونی نشان می‌دهد که متغیرهای "اعتماد به کارایی مسئولین (با ضریب ۰/۵۷)، دین‌داری (با ضریب ۰/۲۰)، مقایسه خود با دیگران (با ضریب ۰/۱۶)، احساس امنیت (با ضریب ۰/۱۰)" دارای تأثیر افزایش‌دهنده بر میزان احساس عدالت در بین افراد هستند، و اما متغیرهای احساس بیگانگی (با ضریب ۰/۰۹-)، و منطقه مسکونی (نیز با ضریب ۰/۰۹-) "دارای تأثیر کاهش‌دهنده بر میزان احساس عدالت هستند. در مجموع، متغیرهای مذکور توانسته‌اند ۰/۵۳ درصد از تغییرات متغیر احساس عدالت را تبیین کنند و به عبارت دیگر این یافته نشان می‌دهد که تغییرپذیری بالای ۵۰ درصد از میزان احساس عدالت اجتماعی تابع متغیرهای فوق است. هوخاویز و همکاران^{۱۶} (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان چرا عدالت اجتماعی اهمیت دارد؟ در یافتند که تحقق عدالت اجتماعی ضروری بوده؛ چراکه این امر مستلزم رسیدگی به نابرابری‌ها است. این کار را از طریق آموزش، مشارکت، حمایت و اقدام انجام داده می‌شود و به‌ویژه در دولت‌ها و کشورهایی با نرخ کم عدالت اجتماعی و نابرابری‌های اجتماعی ریشه‌دار باید به دنبال تعیین علل مؤثر آن باشند.

تحقیقات بسیار کمی در حوزه آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی چه در سطح داخلی و چه در سطح بین‌المللی صورت‌گرفته و نتایج سایر پژوهش‌ها در این حوزه هماهنگ و یکدست نیست و حتی گاهی نتایج متفاوتی ارائه شده است. در بررسی مطالعات تجربی پیشین، مطالعه‌ای که به طور مشخص با رویکرد آمیخته موضوع پژوهش حاضر را مورد بررسی قرار دهد مشاهده نشد. همچنین با توجه به این‌که هیچ یک از مطالعات داخلی و بین‌المللی به آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با رویکرد اهمیت - عملکرد نپرداخته، در کنار استفاده از رویکرد کیفی در این حوزه در راستای شناسایی و دسته‌بندی علل و سپس استفاده از رویکرد کمی، جنبه‌های نوآوری پژوهش حاضر هستند. همچنین بررسی این آسیب‌شناسی با در نظر گرفتن برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸ نیز از دیگر نوآوری‌های این پژوهش است.

روش‌شناسی پژوهش

نوع تحقیق: این مطالعه از منظر هدف یک تحقیق کاربردی - توسعه‌ای است که باهدف آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸ با رویکرد اهمیت - عملکرد صورت گرفت. بر اساس نحوه گردآوری داده‌ها نیز یک پژوهش پیمایشی - مقطعی^{۱۷} محسوب می‌شود. بر اساس نوع داده‌ها نیز یک پژوهش آمیخته است که با روش‌های کیفی - کمی انجام شده است.

جامعه و نمونه: جامعه آماری در بخش کیفی شامل خبرگان نظری (اساتید مدیریت دولتی) و خبرگان تجربی (مدیران وزارت رفاه) با حداقل مدرک کارشناسی ارشد و ۱۵ سال سابقه کاری است. حجم نمونه در مطالعاتی که با روش کیفی و مصاحبه انجام می‌شوند معمولاً بین ۵ تا ۲۵ نفر توصیه شده است. همچنین برای نمونه‌گیری بخش کیفی بهتر است از روش‌های غیراحتمالی و هدفمند استفاده شود (پری‌پور و همکاران، ۱۳۹۹؛ عزیززاده و همکاران، ۱۴۰۰). در این مطالعه نمونه‌گیری بخش کیفی به روش هدفمند صورت گرفت و با ۱۱ مصاحبه به اشباع نظری دست یافته شد. جامعه آماری در بخش کمی شامل تمامی کارکنان و پرسنل در وزارت کار و تعاون و رفاه اجتماعی است، نمونه‌گیری از نوع طبقه‌ای تصادفی است که کارشناسان در وزارت رفاه از نظر سابقه کار به سه دسته زیر ۵ سال بین ۵-۱۰ سال و بالای ۱۰ سال طبقه بندی شده و از هر گروه حدود ۷۰ نفر تصادفی انتخاب شدند. در نهایت از دیدگاه ۲۱۷ نفر در بخش کمی استفاده شد. ابزار اصلی گردآوری داده‌های پژوهش مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و پرسش‌نامه محقق ساخته است. مصاحبه شامل ۷ پرسش اولیه بوده و به روش نیمه‌ساختاریافته انجام شده است. پرسش‌نامه پژوهش شامل ۷ سازه اصلی و ۷۵ گویه با طیف لیکرت پنج درجه و چهار پرسش عمومی است. برای ارزیابی پایایی بخش کیفی از ضریب هولستی^{۱۸} استفاده شد. برای این منظور متن مصاحبه‌های انجام شده در دو مرحله کدگذاری شد. سپس درصد توافق مشاهده‌شده^{۱۹} (PAO) محاسبه گردید:

$$PAO = \frac{2M}{N1 + N2} = \frac{2 \times 331}{472 + 391} = 0.725$$

مقدار PAO در این مطالعه ۰/۷۲۵ به دست آمد که از ۰/۶ بزرگ‌تر است، بنابراین پایایی بخش کیفی مطلوب است (هولستی، ۱۹۶۹). برای سنجش پایایی پرسش‌نامه نیز آلفای کرونباخ ۰/۸۱۹ به دست آمد؛ بنابراین پایایی پرسش‌نامه نیز مطلوب ارزیابی گردید. روش تحلیل داده‌ها: برای شناسایی مقوله‌های زیربنایی تحقیق از تحلیل کیفی مضمون استفاده شده است. در بخش کمی نیز برای تحلیل داده‌ها از

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۸، دوره ۳، بهار ۱۴۰۲

روش تحلیل شکاف و طراحی ماتریس اهمیت - عملکرد استفاده گردیده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها در فاز کیفی با نرم‌افزار Maxqda و در فاز کمی با نرم‌افزار SPSS انجام شده است.

یافته‌های پژوهش

در بخش کیفی ۱۱ نفر از اساتید مدیریت دولتی و مدیران وزارت رفاه مشارکت کردند که اطلاعات آنها در جدول ۱ ارائه شده است. ۵ نفر از اساتید مدیریت دولتی و ۶ نفر از مدیران وزارت رفاه در این مطالعه شرکت کردند. از نظر تحصیلات ۲ نفر کارشناسی ارشد و ۹ نفر دکتری داشتند. از نظر سابقه کاری ۴ نفر بین ۱۵ تا ۲۰ سال و ۷ نفر بیش از ۲۰ سال سابقه کار دارند که در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: ویژگی‌های جمعیت‌شناختی بخش کیفی

ویژگی‌های جمعیت‌شناختی	فراوانی	درصد	
خبرگی	اساتید مدیریت دولتی	۵	٪۴۵
	مدیران وزارت رفاه	۶	٪۵۵
تحصیلات	کارشناسی ارشد	۲	٪۱۸
	دکتری	۹	٪۸۲
سابقه کاری	۱۵ تا ۲۰ سال	۴	٪۳۶
	بالای ۲۰ سال	۷	٪۶۴
	کل	۱۹	٪۱۰۰

در بخش کمی از دیدگاه ۲۱۷ نفر استفاده شد. ۱۶۵ نفر (٪۷۶) مرد و ۵۲ نفر (٪۲۴) زن بودند. از منظر تحصیلی ۴۷ نفر (٪۲۲) کارشناسی، ۷۳ نفر (٪۳۴) کارشناسی ارشد و ۹۷ نفر (٪۴۵) دکتری داشتند. از منظر سن ۶۵ نفر (٪۳۰) کمتر از ۳۰ سال، ۱۰۸ نفر (٪۵۰) بین ۳۰ تا ۴۰ سال و ۴۴ نفر (٪۲۰) نیز بیش از ۵۰ سال داشتند. از منظر سابقه کاری ۷۷ نفر (٪۳۵) کمتر از ۱۵ سال، ۵۰ نفر (٪۲۳) بین ۱۵ تا ۲۰ سال، ۵۲ نفر (٪۲۴) بین ۲۰ تا ۲۵ سال و ۳۸ نفر (٪۱۸) بالای ۲۰ سال سابقه کاری داشتند که در جدول ۲ اطلاعات جمعیت‌شناختی آورده شده است.

آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به.../ایدقی، طوطیان اصفهانی، پیله‌وری و رنگریز

جدول ۲: ویژگی‌های جمعیت‌شناختی بخش کمی

درصد	فراوانی	ویژگی‌های جمعیت‌شناختی	
٪۷۶	۱۶۵	مرد	جنسیت
٪۲۴	۵۲	زن	
٪۳۰	۶۵	کمتر از ۴۰ سال	سن
٪۵۰	۱۰۸	۴۰ تا ۵۰ سال	
٪۲۰	۴۴	بیش از ۵۰ سال	تحصیلات
٪۲۲	۴۷	کارشناسی	
٪۳۴	۷۳	کارشناسی ارشد	
٪۴۵	۹۷	دکتری	
٪۳۵	۷۷	کمتر از ۱۵ سال	سابقه کاری
٪۲۳	۵۰	۱۵ تا ۲۰ سال	
٪۲۴	۵۲	۲۰ تا ۲۵ سال	
٪۱۸	۳۸	بیش از ۲۵ سال	
٪۱۰۰	۲۱۷	کل	

برای شناخت عوامل زیربنایی آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸، مصاحبه‌های تخصصی نیمه‌ساختاریافته با خبرگان صورت گرفته است. در این مرحله پیش از شروع مصاحبه شش سؤال باز در نظر گرفته شده است و در طول فرایند مصاحبه این پیش‌بینی در نظر گرفته شده است که سؤالات جدیدی نیز مطرح شود. برای اینکه پژوهشگر با عمق و گستره محتوایی داده‌ها آشنا شود اقدام به بازخوانی مکرر داده‌ها و خواندن داده‌ها به صورت فعال (جستجوی معانی و الگوها) گردیده است. نتایج مصاحبه‌ها با روش تحلیل کیفی مضمون مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. برای این منظور متن مصاحبه‌ها چندین بار مطالعه و مرور شد. سپس داده‌ها به واحدهای معنایی در قالب جملات و پاراگراف‌های مرتبط با معنای اصلی شکسته شد. واحدهای معنایی نیز چندین بار مرور و سپس کدهای مناسب هر واحد معنایی نوشته و کدها بر اساس تشابه معنایی طبقه‌بندی شد. جریان تجزیه و تحلیل با اضافه شدن هر مصاحبه به همین ترتیب تکرار شد. تحلیل کیفی مضمون مبتنی بر روش پیشنهادی اترید – استرلینگ^{۲۰} (۲۰۰۱) شامل مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه در ۶ گام صورت گرفت. متن مصاحبه‌ها که پیش از آن به صورت فایل متن وارد نرم‌افزار شود بارها مورد مطالعه قرار گرفت و نکات کلیدی آن‌ها به صورت کد وارد نرم‌افزار MaxQDA شد. در مرحله کدگذاری باز ۴۷۲ کد شناسایی

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۸، دوره ۳، بهار ۱۴۰۲

گردید. در نهایت از طریق کدگذاری محوری به ۷ مقوله اصلی و ۴۲ مضمون پایه دست پیدا شد. شاخص‌های آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸ مستخرج از مصاحبه‌ها به روش تحلیل مضمون در جدول ارائه شده است.

جدول ۳: شاخص‌های آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸

مضمین فراگیر	سازمان‌دهنده	مضامین پایه	نمونه متن مصاحبه
نظام تعاون و رفاه اجتماعی برابر	برابری در استفاده از خدمات	«هدفمندی توسعه»؛ «محوریت انسان»؛ «جامع‌نگری مقوله توسعه»؛ «موضع استقلال فکری»؛ «روابط مدل»؛ «مثث فرد، جامعه و دولت»؛ «فراملیتی»؛ «فتاوری»؛ «ایجاد شرایط برای همه به طور یکسان»؛ «رفع موانع برای همه به طور یکسان»؛ «پذیرش اصل برابری»؛ «پذیرش اصل دوستی»؛ «پذیرش اصل احترام»؛ «رعایت حقوق بشر»؛ «تلاش مستمر و همه‌جانبه برای دسترسی همگانی به تعلیم و تربیت»؛ «نیازهای فیزیولوژیک مانند خوراک، پوشاک و مسکن مناسب»	طبق قانون و برنامه‌های توسعه‌ای کشور توجه به عدالت در سطح کل جامعه و ذیل آن ایجاد شرایطی برای همه مردم جهت استفاده از خدمات عمومی بسیار حائز اهمیت است ... چراکه دولت با ایجاد زمینه به‌منظور استفاده مردم از خدمات به‌صورت یکسان، تصویری مثبت از این هدف را نمایان خواهد کرد.
	نظام تعاون و رفاه اجتماعی برابر	«عدم بهره‌وری مناسب از عوامل تولید»؛ «عدم دسترسی مناسب مردم به امکانات»؛ «برابری و مساوات همگان نیست»؛ «عدم دسترسی مناسب مردم به منابع و فرصت‌ها»؛ «توزیع ناعادلانه ثروت و درآمد»؛ «تبدیل حاشیه‌نشینی و حاشیه‌گزینی و حاشیه روی به هنجار اجتماعی»؛ «نابرابری‌ها در زمینه اقتصادی، فرهنگی، سیاسی»؛ «اعمال خشونت»؛ «رواج تکاثر و افزون‌طلبی»؛ «نامتعادل بودن روش‌های توزیع ثروت و خدمات در جامعه»	جهت تحقق این اصل باید شرایط از جهات رفاه اجتماعی و توزیع عادلانه ثروت در میان مردم و همچنین دسترسی عموم مردم به امکانات فراهم باشد ...
رفع موانع و ایجاد برابری همه‌جانبه	بهبودسازی نظام مالیاتی	«امتیاز طلبی»؛ «ضعف نفس»؛ «فقدان تفکر حکومتی»؛ «رفع استثمار و تأمین امنیت عدالت اجتماعی»؛ «بهره‌کشی گروهی از گروه دیگر»؛ «حاشیه‌ای شدن (طرد) گروهی معین مانند معلولین، زنان و...»؛ «فقدان قدرت در گروهی از مردم»؛ «تبعیض»؛ «سلطه فرهنگی گروهی بر گروه دیگر»؛ «سودجویی»؛ «نابرابری جوامع شهری و روستایی در برخورداری از رفاه و معیشت»	اگر نظام مالیاتی طبق کشورهای توسعه‌یافته با نظم و دقت بالاتری برقرار بود قطعاً هم درآمد دولت بیشتر می‌بود و هم حس عدالت در میان مردم افزایش یافته و کاهش تفاوت طبقاتی را داشتیم ...

آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به.../ایدقی، طوطیان اصفهانی، پیله‌وری و رنگریز

مضامین فراگیر	سازمان‌دهنده	مضامین پایه	نمونه متن مصاحبه
پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری مسئولان	پاسخگویی	«شاخص‌های توزیع درآمد و ثروت»، «شاخص‌های فقر»، «شاخص‌های بخشی»، «شاخص‌های ترکیبی همسایه»، «شاخص‌های ترکیبی عدالت اقتصادی»، «شاخص‌های ترکیبی عدالت اجتماعی»	هر نظام مردمی و عدالت‌محوری باید پاسخ‌گو باشد. تا در راستای توضیحات برای شاخص‌ها و انجام امور برای احقاق حق مردم ایجاد بستری جهت شکل‌گیری عدالت اجتماعی، موفق باشد ...
	مسئولیت‌پذیری	«عدالت اقتصادی»، «عدالت در کار و تلاش»، «عدالت در برخورداری منافع ملی»، «درهم‌تنیدگی»، «حقوق و اخلاق» و پیوستگی «عقل و عدل»، «مراعات شایستگی‌ها»، «انجام صحیح و بایسته امور»، «قدرت ناشی از خواست مردم»	انجام امور و تعیین هدف و برنامه بریزی در راستای تحقق شاخص‌های عدالت اجتماعی ذیل برنامه ششم توسعه نیازمند حس مسئولیت‌پذیری قوی در میان مدیران است ...
کاهش شکاف طبقاتی	رفع شکاف طبقاتی	«برابری به‌عنوان رکن اصلی»، «حق حیات»، «حق انتخاب شیوه زندگی»، «منع تبعیض در عمران مناطق مختلف»، «محو هرگونه ظلم و استثمار»، «حق مالکیت»، «مراعات شایستگی‌ها»، «انجام صحیح و بایسته امور»، «پرکردن شکاف‌های طبقاتی»، «حق آزادی»، «احقاق حق»، «برخورداری تمام اقشار از حقوق برابر»، «عمل بر اساس قانون و موازین قانونی»، «برخورداری تمامی اقشار از رفاه و زندگی صحیح»، «حق بیان»، «حق انتقاد»	ایجاد شایسته‌سالاری و کمک به عموم مردم جهت افزایش سطح کیفیت زندگی و...در راستای از بین بردن لایه‌های عمیق طبقاتی میان قشرهای مختلف مردم جهت تحقق عدالت اجتماعی ضروری است ...
شایسته‌سالاری در عدالت توزیعی	تحقق مدل عدالت اجتماعی	«مردمی و خدمتگزار بودن مسئولان»، «لغو امتیازات ویژه زمامداران»، «انتقاد آزادانه از حکومت و حاکمان»، «شاخص‌های بخشی»، «شاخص‌های فقر»، «فرا ملی بودن»، «عدالت رعایت استحقاق»، «حفظ حقوق، کرامت انسانی و حیثیت اجتماعی»، «شاخص‌های توزیع درآمد و ثروت»	ایجاد مدلی کاربردی با تعیین شاخص‌های دقیق و قابل پیاده‌سازی به‌شدت احساس شده و نیازمند آن هستیم ...

مضامین فراگیر در قالب ۵ محور «نظام تعاون و رفاه اجتماعی برابر»، «رفع موانع و ایجاد برابری همه‌جانبه»، «پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری مسئولان»، «کاهش شکاف طبقاتی» و «شایسته‌سالاری در عدالت توزیعی» دسته‌بندی شده‌اند. مقوله‌های سازمان‌دهنده نیز شامل «برابری در استفاده از خدمات»، «نظام تعاون و رفاه اجتماعی برابر»، «بهینه‌سازی نظام مالیاتی»، «پاسخگویی»، «مسئولیت‌پذیری»، «رفع شکاف طبقاتی»، «تحقق مدل عدالت اجتماعی» است. در مجموع ۵ مضمون فراگیر، ۷ مضمون سازمان‌دهنده و ۷۵ گویه شناسایی شده است. پس از آنکه عوامل مؤثر بر آسیب‌شناسی تحقق عدالت

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۸، دوره ۳، بهار ۱۴۰۲

اجتماعی با توجه به برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸ شناسایی شدند به بررسی وضعیت آنها پرداخته شد. برای این منظور هر شاخص از دو منظر وضعیت موجود (عملکرد) و وضعیت مطلوب (اهمیت) مورد بررسی قرار گرفت. برای بررسی شکاف بین وضعیت موجود و مطلوب عملکرد در زمینه هر یک از ارکان آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸، از آزمون t زوجی استفاده شد. با استفاده از این آزمون شکاف بین انتظارات و ادراک‌شده در زمینه آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸ بررسی گردید. برای انجام این آزمون، فرض صفر $[H_0]$ به این صورت تنظیم می‌شود که تفاوتی بین انتظارات و ادراکات کارشناسان در بعد عوامل مورد بررسی وجود ندارد. فرض مخالف یا $[H_A]$ نشان می‌دهد اختلاف انتظارات و ادراکات آنان معنی‌دار می‌باشد. بیان آماری فرض‌های آزمون به صورت زیر است:

$$\begin{cases} H_0: \mu_p = \mu_e \\ H_A: \mu_p \neq \mu_e \end{cases}$$

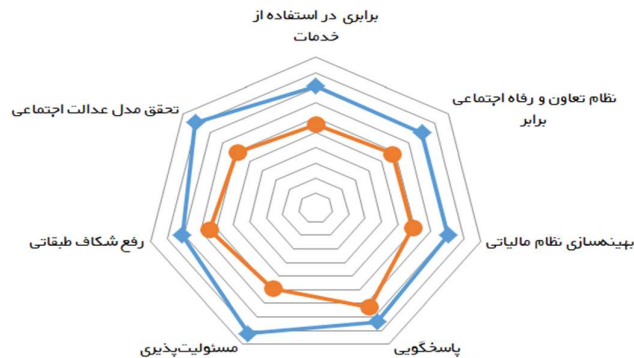
که در این رابطه μ_p میانگین ادراکات (وضعیت موجود) و μ_e میانگین انتظارات (وضعیت مطلوب) در رابطه با هر منظر می‌باشد و در جدول ۴ آزمون t زوجی مربوط به مسئله پژوهش آورده شده است.

جدول ۴: آزمون t زوجی مربوط به آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸

نتیجه	آماره تی	معناداری	شکاف	عملکرد	اهمیت	سازه‌های پژوهش
معنادار	۹/۳۸۳	۰/۰۰۰	۱/۲۶۱	۲/۷۹۳	۴/۰۵۴	برابری در استفاده از خدمات
معنادار	۱۲/۷۵۸	۰/۰۰۰	۱/۱۲۵	۲/۸۸۶	۴/۰۱۱	نظام تعاون و رفاه اجتماعی برابر
معنادار	۱۳/۳۸۶	۰/۰۰۰	۱/۰۸۰	۲/۹۳۷	۴/۰۱۷	بهینه‌سازی نظام مالیاتی
معنادار	۷/۸۳۲	۰/۰۰۰	۰/۵۴۳	۳/۶۴۱	۴/۱۸۴	پاسخگویی
معنادار	۲۵/۱۵۴	۰/۰۰۰	۱/۶۵۶	۲/۹۴۷	۴/۶۰۳	مسئولیت‌پذیری
معنادار	۱۱/۱۹۱	۰/۰۰۰	۰/۸۲۷	۳/۲۲۱	۴/۰۴۹	رفع شکاف طبقاتی
معنادار	۲۱/۱۷۵	۰/۰۰۰	۱/۵۹۲	۲/۹۶۰	۴/۵۵۲	تحقق مدل عدالت اجتماعی

بر اساس نتایج به دست آمده از آزمون t زوجی مندرج در جدول و مقدار معناداری مشاهده شده در سطح خطای ۰.۵٪ می‌توان ادعا کرد: در تمامی موارد اهمیت با عملکرد فاصله دارد و ادراکات افراد کمتر از انتظارات آنها بوده است. مقدار معناداری کوچکتر از سطح خطای ۰.۵٪ است و آماره تی نیز از مقدار بحرانی ۱/۹۶ بزرگتر است. بنابراین شکاف مشاهده شده معنادار است به عبارت دیگر فاصله معناداری بین آنچه که هست با آنچه که باید باشد وجود دارد. این تفاوت در قالب یک نمودار رادار در شکل ۱ ارائه شده است:

آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به.../ایدقی، طوطیان اصفهانی، پیله‌وری و رنگریز

شکل ۱: نمودار رادار اختلاف بین وضعیت موجود و وضعیت مطلوب

بر اساس نمودار رادار مشخص است که در زمینه «پاسخگویی» انتظارات (اهمیت) به ادراکات (عملکرد) نزدیک است؛ اما در مورد متغیرهایی مانند «مسئولیت‌پذیری» و «تحقق عدالت اجتماعی» شکاف از ژرفنای بیشتری برخوردار است.

در پژوهش حاضر هر شاخص از دو منظر مورد بررسی قرار گرفت. منظر اهمیت^{۲۱} که با I نمایش داده می‌شود و منظر عملکرد^{۲۲} که با P نمایش داده می‌شود (وانگ و همکاران^{۲۳}، ۲۰۲۰). از آنجا که تحلیل جداگانه داده‌های بعد عملکرد و بعد اهمیت، به‌ویژه زمانی که هر مجموعه داده‌ها، هم‌زمان مورد مطالعه قرار می‌گیرند ممکن است معنادار نباشد، لذا داده‌های مربوط به سطح اهمیت و عملکرد شاخص‌ها روی شبکه‌ای دوبعدی که در آن محور γ نشانگر بعد اهمیت و محور X نشانگر بعد عملکرد است نشان داده می‌شوند (شکل). این شبکه دوبعدی ماتریس اهمیت/عملکرد یا ماتریس IP نامیده می‌شود. نقش ماتریس IP که در واقع از چهار قسمت یا ربع تشکیل شده و در هر ربع استراتژی خاصی قرار دارد، کمک به فرایند تصمیم‌گیری است. از این ماتریس برای شناخت درجه اولویت شاخص‌ها برای بهبود استفاده می‌شود که در شکل ۲ تحت عنوان طرح کلی ماتریس اهمیت - عملکرد آورده شده است.

وضعیت عملکرد

	پایین	بالا	
وضعیت اهمیت	ناحیه ضعف	ناحیه قابل پذیرش	بالا
	ناحیه بی‌تفاوتی	ناحیه اتلاف منابع	پایین

شکل ۲: طرح کلی ماتریس اهمیت-عملکرد (IPA)

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۸، دوره ۳، بهار ۱۴۰۲

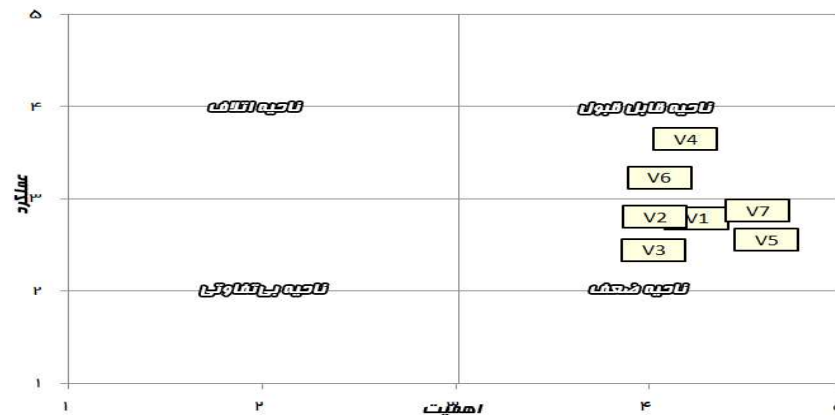
بر اساس اینکه هر شاخص چه میزان اهمیت دارد (وضعیت مطلوب) و عملکرد در زمینه این شاخص در چه حد است (وضعیت موجود) چهار ربع قابل تشخیص است:

- حیطة بی تفاوتی: عملکرد پایین - اهمیت پایین
- حیطة ائتلاف: عملکرد بالا - اهمیت پایین
- حیطة ضعف: عملکرد پایین - اهمیت بالا
- حیطة قابل قبول: عملکرد بالا - اهمیت بالا

نتیجه ارزیابی اهمیت - عملکرد برای شاخص‌های پژوهش حاضر در جدول ۵ و به صورت زیر است:

جدول ۵: نتیجه ارزیابی اهمیت-عملکرد (IPA)

فاصله	عملکرد	اهمیت	سازه‌های پژوهش
۱/۲۶۱	۲/۷۹۳	۴/۰۵۴	برابری در استفاده از خدمات (V1)
۱/۱۲۵	۲/۸۸۶	۴/۰۱۱	نظام تعاون و رفاه اجتماعی برابر (V2)
۱/۰۸۰	۲/۹۳۷	۴/۰۱۷	بهینه‌سازی نظام مالیاتی (V3)
۰/۵۴۳	۳/۶۴۱	۴/۱۸۴	پاسخگویی (V4)
۱/۶۵۶	۲/۹۴۷	۴/۶۰۳	مسئولیت‌پذیری (V5)
۰/۸۲۷	۳/۲۲۱	۴/۰۴۹	رفع شکاف طبقاتی (V6)
۱/۵۹۲	۲/۹۶۰	۴/۵۵۲	تحقق مدل عدالت اجتماعی (V7)

شکل ۳: نتیجه ارزیابی اهمیت-عملکرد (IPA)

آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به.../ایدقی، طوطیان اصفهانی، پبله‌وری و رنگریز

از آنجا که بر اساس نتایج پژوهش تمامی شاخص‌های پژوهش با اهمیت است؛ بنابراین حیطه بی‌تفاوتی و حیطه اتلاف وجود ندارد. پاسخگویی (V4) و رفع شکاف طبقاتی (V6) در ناحیه قابل قبول قرار دارند. از سوی دیگر برابری در استفاده از خدمات (V1)، نظام تعاون و رفاه اجتماعی برابر (V2)، بهینه‌سازی نظام مالیاتی (V3)، مسئولیت‌پذیری (V5) و بالطبع تحقق مدل عدالت اجتماعی (V7) در وضعیت مناسبی نیستند در شکل ۳ نیز نشان داده شد.

بحث و نتیجه‌گیری

عدالت یکی از دستاوردهای مهم انقلاب اسلامی است که در رأس برنامه‌های مهم قرار می‌گیرد. اما این مسئله در طی چهار دهه گذشته با چالش‌های نظری و عملی فراوانی روبرو شده است. از این رو باید برنامه‌های توسعه در دولت‌های بعد از انقلاب مورد بررسی قرار گرفته تا با شناختن آسیب‌ها، آفت‌ها و موانع تحقق عدالت اجتماعی، مسیر پیاده‌سازی آن در جمهوری اسلامی هموار گردد. شعار عدالت اجتماعی و اجرای آن از سیاست‌های اصلی دولت‌های بعد از انقلاب بوده و مسئله عدالت در کارنامه جمهوری اسلامی تا به امروز وضعیت مطلوبی نداشته است. همچنین عدالت اجتماعی از طریق تأمین فرصت‌های برابر برای افراد جامعه، توجه به تفاوت استعداد و توانایی‌های محوری و در عین حال توجه به عدالت توزیعی، دارای اهمیت است. در واقع عدالت اجتماعی معطوف به سیاست‌های رویه‌ای و توزیعی یا اجرایی است که در نهایت جامعه را به سمت نوعی تعادل بین طبقات برخوردار و محروم سوق می‌دهد. عدالت اجتماعی هدف بزرگ پیغمبران و هدف قیام ولی‌عصر (عجل‌الله تعالی فرجه الشریف) است. عدالت اجتماعی یکی از این آرمان‌های انقلاب است که هنوز به طور کامل در کشور تحقق پیدا نکرده است و باید گفت نسل گام دوم انقلاب، برای تحقق کامل آن راه طولانی را بایستی طی کند.

هرچند برای رسیدن کامل به عدالت اجتماعی ناچار از بحث نظری پیچیده در حوزه عدالت هستیم؛ ولی گرفتار شدن به این ورطه و مشغول شدن به تئوری‌پردازی‌های روشنفکرانه محض در میدان عمل کارایی چندانی ندارد، لذا به نظر می‌رسد در کنار این مباحث نظری، قدم عملیاتی تحقق کامل عدالت اجتماعی این است که علل و موانع یا همان آسیب‌های تحقق کامل آن در کشور شناسایی شوند.

پژوهش حاضر باهدف آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به برنامه ۶ توسعه ماده ۷۸ با رویکرد اهمیت - عملکرد انجام شده است. نتایج پژوهش نشان داد مقوله‌های سازمان‌دهنده پژوهش شامل «برابری در استفاده از خدمات» است که در نتایج مطالعات گراوند و همکاران (۱۴۰۱) و آنستاد و همکاران (۲۰۲۱) نیز به مؤلفه‌هایی نظیر ایجاد شرایط برای همه به طور یکسان، رفع موانع برای همه به طور یکسان و پذیرش اصل برابری اشاره شده و با نتایج پژوهش حاضر سازگار است. همچنین مشخص

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۸، دوره ۳، بهار ۱۴۰۲

گردید «نظام تعاون و رفاه اجتماعی برابر» و «بهینه‌سازی نظام مالیاتی» نیز در آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی تأثیرگذارند. در نتایج مطالعه هاشمی و واعظی (۱۴۰۰) نیز به مؤلفه‌هایی نظیر توزیع ناعادلانه ثروت و درآمد و تبدیل حاشیه‌نشینی و حاشیه‌گزینی و حاشیه روی به هنجار اجتماعی اشاره شده و با نتایج پژوهش حاضر هم‌خوانی دارد. دستاوردهای پژوهش همچنین مؤلفه‌هایی نظیر «پاسخگویی»، «مسئولیت‌پذیری»، «رفع شکاف طبقاتی» و «تحقق مدل عدالت اجتماعی» را نشان دادند. در نتایج مطالعات مک دوئل و کوک (۲۰۲۲) و کتابی و همکاران (۱۴۰۰) نیز به مؤلفه‌های «شاخص‌های ترکیبی عدالت اجتماعی»، «عدالت در کار و تلاش» و «برابری به‌عنوان رکن اصلی» اشاره شده و با نتایج پژوهش حاضر هماهنگ است.

علاوه بر موارد مذکور نیز مشخص گردید متغیرهای پاسخگویی و رفع شکاف طبقاتی در نتیجه ارزیابی اهمیت - عملکرد، مطلوب و بالای حد متوسط است؛ بنابراین حیطة قابل قبول شامل پاسخگویی و رفع شکاف طبقاتی است. در این راستا و بر اساس نتایج مذکور، پیشنهادهای کاربردی ذیل ارائه می‌گردد:

در خصوص جامع‌نگری و هدفمندی توسعه پیشنهاد می‌گردد به دلیل اینکه وجود چنین جهت‌گیری لازمه تحقق عدالت و استمرار آن است و نمی‌توان مستقل از هدف توسعه به تعیین چهارچوب ساختاری توسعه پرداخت، در این خصوص سازوکارها و سیاست‌گذاری‌ها با جنبه هدایتی و تربیتی اتخاذ گردد.

در خصوص شاخص‌های ترکیبی عدالت به مدیران ذی‌ربط پیشنهاد می‌گردد، سنجش، اندازه‌گیری و ارزیابی را جهت ترسیم وضعیت موجود و شناخت نقاط قوت و ضعف، شناسایی روندهای تحول و پویایی‌ها، تطبیق دست‌آوردها با اهداف و مقایسه با اوضاع رقبا و در نهایت برنامه‌ریزی جهت حرکت از وضعیت موجود به سمت وضعیت مطلوب در نظر داشته باشند. درواقع بدون ارزیابی و سنجش، ارتباطی با محیط پیرامونی خود و تغییرات و تحولات و پویایی‌های آن برقرار نمی‌کند و طراحی، مدیریت، و هدایت برنامه‌ها را بدون شاخص‌سازی نمی‌توان پیش برد. در خصوص نامتعادل بودن روش‌های توزیع ثروت و خدمات در جامعه پیشنهاد می‌گردد که با شاخص‌های کنترل فقر به بررسی توازن ثروت و ایجاد روش‌های کنترل تولید، انسجام در مالکیت‌ها و کنترل درآمدهای ناموزون و ناهماهنگ کارکنان بخش‌های مختلف مملکتی پرداخته شود.

در خصوص عامل پرکردن شکاف طبقاتی پیشنهاد می‌شود به دلیل اینکه کاهش تورم می‌تواند زمینه‌ساز رشد اقتصادی و افزایش تولید شود و از این طریق کاهش شکاف طبقاتی را در پی داشته باشد. دولت می‌تواند یارانه‌های پرداختی را به سمت دهک‌های کم‌درآمد جامعه هدایت کند و انتظار بر آن است که دولت به‌وسیله بسته اقتصادی خود، تمهیدات خاصی را جهت کاهش شدت آثار نامطلوب تورمی

آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به.../ایدقی، طوطیان اصفهانی، پبله‌وری و رنگریز

پرداخت نقدی یارانه‌ها در پیش بگیرد. در خصوص عامل مردمی و خدمتگزار بودن مسئولان پیشنهاد می‌گردد مسئولان در فرصتی که برای خدمت به مردم در اختیارشان قرار گرفته، نهایت تلاش خود را در جهت ایجاد توازن و برابری در جهت تحقق عدالت اجتماعی انجام دهند. از این رو تحقق عدالت اجتماعی مستلزم شایسته‌سالاری در تمامی سطوح اجرائی، تقنینی و قضائی، ترویج معنویت و جلوگیری از زمینه‌های گناه در جامعه و نیز تأسیس نظام تعاون و تأمین رفاه اجتماعی، ایجاد تحول در نظام وقف، گسترش فرهنگ وقف و بهره‌برداری بهینه از آن، همچنین عملیاتی ساختن نظام مالیاتی اسلام و دریافت قانونمند مالیات‌های ثابت، راهکارهای تحقق عدالت اجتماعی است. بدین ترتیب برابر دانستن افراد در مقابل قانون، ایجاد فرصت‌های برابر برای همه در قالب توزیع امکانات و منابع به صورت یکسان می‌تواند زمینه مناسبی را برای تحقق عدالت در جامعه فراهم سازد.

به طور کلی نیز پیشنهاد می‌شود که وجود چنین عواملی لازمه تحقق عدالت و استمرار آن است و نمی‌توان مستقل از هدف توسعه به تعیین چهارچوب ساختاری توسعه پرداخت و در این خصوص سازوکارها و سیاست‌گذاری‌ها، جنبه هدایتی و تربیتی نیز خواهد داشت. همچنین بدون ارزیابی و سنجش، ارتباطی با محیط پیرامونی خود و تغییرات و تحولات و پویایی‌های آن برقرار نمی‌کند. پیشنهاد می‌گردد برای ترسیم وضعیت موجود جهت شناخت نقاط قوت و ضعف، شناسایی روندهای تحول و پویایی‌ها، تطبیق دست آوردها با اهداف و مقایسه با اوضاع رقیب و در نهایت برنامه‌ریزی جهت حرکت از وضعیت موجود به سمت وضعیت مطلوب منوط به مقوله سنجش، اندازه‌گیری و ارزیابی لازم است. در حقیقت طراحی، مدیریت، و هدایت برنامه‌ها را بدون شاخص‌سازی نمی‌توان پیش برد. همچنین پیشنهاد می‌گردد که با شاخص‌های کنترل فقر به بررسی توازن ثروت و ایجاد روش‌های کنترل تولید، انسجام در مالکیت‌ها و کنترل درآمدهای ناموزون و ناهماهنگ کارکنان بخش‌های مختلف مملکتی پرداخته شود و کاهش تورم می‌تواند زمینه‌ساز رشد اقتصادی و افزایش تولید شود و از این طریق کاهش شکاف طبقاتی را در پی داشته باشد. دولت می‌تواند یارانه‌های پرداختی را به سمت دهک‌های کم‌درآمد جامعه هدایت کند و انتظار بر آن است که دولت به وسیله بسته اقتصادی خود، تمهیدات خاصی را جهت کاهش شدت آثار نامطلوب تورمی پرداخت نقدی یارانه‌ها در پیش بگیرد.

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۸، دوره ۳، بهار ۱۴۰۲

منابع

- ۱) اسدآبادی، سید جمال‌الدین. (۱۳۲۵). عدالت اجتماعی. ایمن، ۱(۱۸)، ۷-۱.
- ۲) امیدوار، سیروس. (۱۴۰۱). ریشه‌یابی و ارزیابی مقایسه‌ای نظریه‌های عدالت توزیعی. پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۲۷(۹۱)، ۱۱۱-۱۵۷.
- ۳) آرمان، مانی؛ و جوشقانی، حسن (۱۳۹۴). طراحی و اعتباربخشی الگوی تحلیل وضعیت نظام مدیریت منابع انسانی. پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، (۴)، ۷۹-۷۷.
- ۴) پاشایی، ماریا؛ علمی، محمود؛ ابراهیمی، داوود. (۱۴۰۱). تبیین رابطه اثرگذاری عدالت اجتماعی ادراک شده بر میزان پایبندی جوانان. مطالعات ملی، ۲۳(۸۹)، ۱۲۵-۱۴۴.
- ۵) پری‌پور، اعظم؛ ناطقی، فائزه؛ محمدی، مژگان. (۱۳۹۹). ارائه الگوی ارزشیابی کیفیت آموزش ترکیبی در آموزش عالی. پژوهش در نظام‌های آموزشی، ۱۴(۵۱)، ۷-۲۲.
- ۶) تراب‌زاده، صادق؛ سجادیه، علی؛ مصطفوی، علی. (۱۳۹۹). نظریه اسلامی عدالت اجتماعی در اندیشه متفکران دینی. تهران: انتشارات آگاه.
- ۷) راسخ، محمد؛ بردبار، مارال. (۱۴۰۱). الگوی مطلوب مداخله دولت در حوزه تأمین اجتماعی، سرمایه‌گذاری اجتماعی و اقتضانات عدالت. پژوهش‌های نوین حقوق اداری، ۴(۱۰)، ۱۱-۳۶.
- ۸) رضایی، جعفر، علی حسینی، علی، امام جمعه زاده، سیدجواد، و آقاحسینی، علیرضا. (۱۳۹۷). آسیب‌شناسی الگوی عدالت در دولت‌های جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر اندیشه مطهری و امام خمینی. فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۷(۲۷)، ۶۷-۹۵.
- ۹) رضائی پندری، عباس. (۱۳۹۹). طراحی چارچوب سیاستگذاری توسعه پایدار با رویکرد ترکیبی ISM-IPA. مجله راهبرد، ۲۷(۱۰۱)، ۲۲۳-۲۴۲.
- ۱۰) سرآبادانی، حسن؛ مصطفوی، علی؛ خاندوزی، سید احسان. (۱۴۰۰). اولویت‌بندی و وزن دهی ابعاد شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی جهت سنجش آن در جمهوری اسلامی ایران. اسلام و علوم اجتماعی، ۱۳(۲۶)، ۱۱۳-۱۴۳.
- ۱۱) شمس مورکانی، غلامرضا؛ صفایی موحد، سعید؛ و فاطمی صفت، علی (۱۳۹۴). آسیب‌شناسی فعالیت‌های آموزش و به‌سازی منابع انسانی. آموزش و توسعه منابع انسانی، ۲(۷)، ۱۰۰-۷۱.

آسیب‌شناسی تحقق عدالت اجتماعی با توجه به.../ایدقی، طوطیان اصفهانی، پبله‌وری و رنگریز

۱۲) عزیززاده، نادره؛ آقاموسی، رضا؛ آزاد، ناصر. (۱۴۰۰). ارائه الگوی رشد پویای سهم بازار ایران از تجارت منطقه‌ای گاز از منظر استراتژیک. مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۱۱ (۳۸)، ۲۵۷-۲۷۵.

۱۳) عمید، حسن (۱۳۷۹)، فرهنگ فارسی عمید، نشر امیرکبیر، تهران.

۱۴) غفوری، محسن؛ شمع، حمید؛ خواجه، کمال. (۱۴۰۰). عدالت اجتماعی و نقش آن در امنیت اجتماعی از نگاه قرآن و روایات اسلامی. پژوهش‌های اخلاقی، ۱۲ (۴۶)، ۲۳۹-۲۶۴.

۱۵) فروهی، ناصر، و صولتی، رحمان. (۱۴۰۰). بررسی موانع تحقق عدالت اجتماعی در نظام جمهوری اسلامی و راهکارهای رفع آن‌ها از دیدگاه مقام معظم رهبری. فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۰ (۳)، ۳۰۳-۳۲۱.

۱۶) فوزی، یحیی، و فیروزی، آیت‌اله. (۱۳۹۹). چالش‌ها و راهبردهای تحقق عدالت اجتماعی بر اساس روش تحلیل لایه‌ای علت‌ها. جستارهای سیاسی معاصر، ۱۱ (۲)، ۱۱۷-۱۴۸.

۱۷) قاسم‌پور، محسن؛ مهدوی، محمد؛ محمودپور، شیما. (۱۴۰۱). بررسی آرای مفسران در باره مفهوم و گستره عدالت اجتماعی با تأکید بر آیه ۲۵ سوره حدید. پژوهشنامه معارف قرآنی، ۱۳ (۴۸)، ۱-۲۹.

۱۸) قاضوی، مرتضی؛ حسینی، فاطمه؛ تقدیسی، محمد. (۱۴۰۱). جایگاه اصل عدالت در نظام اخلاق اجتماعی در قرآن کریم و روایات. پژوهش‌های اخلاقی، ۳ (۱۲)، ۲۰۵-۲۱۸.

۱۹) کتابی، امیرعلی؛ شفیعی، محمد؛ سلیمانی، غلام. (۱۴۰۰). میزان تحقق مولفه عدالت اجتماعی قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران بر اساس الگوهای توسعه دولت‌ها. مطالعات قدرت نرم، ۱۰ (۲۵)، ۲۰۱-۲۲۸.

۲۰) گراوند، مجتبی؛ ولوی، علی محمد؛ نظرزاده، زهرا. (۱۴۰۱). تحلیل گفتمان انتقادی عدالت توزیعی در سیره علوی (ع) با تکیه بر نامه ۵۳ نهج البلاغه. پژوهش‌نامه علوی، ۱۳ (۲۵)، ۲۹۳-۳۲۰.

۲۱) لاریجانی، علی. (۱۴۰۰). تحلیلی بر سازگاری عدالت اجتماعی با توسعه فراگیر در اندیشه اسلامی. فرآیند مدیریت و توسعه ۲. ۳-۳۰.

۲۲) مشکینی، ابوالفضل؛ نصرتی، مرتضی. (۱۴۰۰). شناخت عامل‌های اثرگذار بر مسائل شهری ایران با رویکرد عدالت اجتماعی. جغرافیا و توسعه، ۸ (۱۴)، ۵۷-۷۶.

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۸، دوره ۳، بهار ۱۴۰۲

- ۲۳) مقدم، وحید؛ اسماعیلی، مرجان. (۱۴۰۱). ارائه نظریه عدالت اجتماعی هایک در بستر ادوار فکری وی و نقدهایی بر آن. پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۲۲(۱۰۲)، ۳۹۹-۴۲۴.
- ۲۴) مولائی، آیت و سعادت‌ی راد، بهروز. (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی ماهیت دوگانه نهادهای انقلابی در امور استخدامی. مجلس و راهبرد، ۲۹(۱۱۰)، ۳۱۹-۳۴۹.
- ۲۵) نادری، محمدمهدی. (۱۳۹۶). دولت و عدالت اجتماعی؛ مقایسه دیدگاه اندیشمندان مسلمان و غربی. معرفت فرهنگی اجتماعی، ۸(۳۰)، ۱۰۵-۱۲۶.
- ۲۶) واعظی، احمد. (۱۴۰۰). عدالت اجتماعی و نسبت آن با عدالت توزیعی. علوم سیاسی، ۲۴(۹۵)، ۲۴-۷.
- ۲۷) هاشمی، اکبر؛ واعظی، احمد. (۱۴۰۰). بررسی نظریه عدالت اجتماعی صدرا از منظر فلسفه سیاسی. حکمت صدرایی، ۱۰(۱۹)، ۱۷۳-۱۸۶.
- ۲۸) هزار جریبی، جعفر. (۱۳۹۰). بررسی احساس عدالت اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی شهر تهران). جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۲(۳)، ۴۱-۶۲.
- ۲۹) یآوری، حسین؛ برازی، علیرضا؛ مویدی، علی. (۱۴۰۱). تحلیل گفتمان انتقادی عدالت توزیعی در سیره علوی. پژوهشنامه علوی، ۱۳(۲۵)، ۲۹۳-۳۲۰.
- ۳۰) مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، (۱۳۹۷)، تهران، دفتر مطالعات اجتماعی-فرهنگی، شماره ۱۰۲۵۰.

31) Aanestad, M., Kankanhalli, A., Maruping, L., Pang, M. S., & Ram, S. (2021). Digital Technologies and Social Justice. *MIS Quarterly*, 17(3); 515-536.

32) Angel RJ. Heffeman TW. (2008), *Service Quality in Postgraduate Education*, JQual Assur Educ.

33) Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative resealCSH. *Qualitative resealCSH*, 1(3), 385-405.

34) Hochhauser, S., Rao, S., England-Kennedy, E. et al. (2020). Why social justice matters: a context for suicide prevention efforts. *Int J Equity Health* 19, 76. <https://doi.org/10.1186/s12939-020-01173-9>.

35) Holsti, O. R. (1969). *Content analysis for the social sciences and humanities*, Reading, MA: Addison-Wesley.

36) Johnson, C. W., & Parry, D. C. (2022). *Fostering social justice through qualitative inquiry: A methodological guide*. Taylor & Francis.

37) Khayitboeva, V. (2021). The Impact of Green Marketing on Consumer Purchase Behaviour and Customer Satisfaction in Istanbul. *International Journal of Science and Research*, 10(6), 1220-1227.

38) Longenecker, R., Hawes, E. M., & Page, C. P. (2021). Cultivating Healthy Governance in Rural Programs. *Journal of Graduate Medical Education*, 13(2), 174-176.

39) Martilla, J.A. James, J.C. (1977) , Importance- Performance Analysis, *J of Marketing*.

40) McDowell, K., & Cooke, N. A. (2022). Social Justice Storytelling: A Pedagogical Imperative. *The Library Quarterly*, 92(4), 355-378.

41) Raadschelders, J. C., & Chitiga, M. M. (2021). Ethics education in the study of public administration: Anchoring to civility, civics, social justice, and understanding government in democracy. *Journal of Public Affairs Education*, 27(4), 398-415.

42) Rehman, S. U., Kraus, S., Shah, S. A., Khanin, D., & Mahto, R. V. (2021). Analyzing the relationship between green innovation and environmental performance in large manufacturing firms. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 120481.

43) Rubel, M.R.B., Kee, D.M.H., Rimi, N.N., (2021). The influence of green HRM practices on green service behaviors: the mediating effect of green knowledge sharing. *Employee Relat.: Int. J.* 57, 118-127.

44) Singh, A. A., Appling, B., & Trepal, H. (2020). Using the multicultural and social justice counseling competencies to decolonize counseling practice: The important roles of theory, power, and action. *Journal of Counseling & Development*, 98(3), 261-271.

45) Smith S. Costello C. (2009), Satisfaction with a Culinary Event Utilizing Importance - Performance Analysis, *J Vacation Marketing*.

46) Vetter, A., Faircloth, B. S., Hewitt, K. K., Gonzalez, L. M., He, Y., & Rock, M. L. (2022). Equity and Social Justice in Research Practice Partnerships in the United States. *Review of Educational Research*, 26(5), 1207-1234.

47) Waymer, D., & Logan, N. (2021). Corporate social advocacy as engagement: Nike's social justice communication. *Public Relations Review*, 47(1), 220-226.

1. Longenecker et al
2. Khayitboeva
3. Vetter et al
4. Waymer & Logan
5. Johnson & Parry
6. Rehman et al
7. Raadschelders & Chitiga
8. Rubel et al
9. Aanestad et al
10. Singh et al
11. McDowell & Cooke
12. Analysis Performance - Importance
13. Angel & Heffeman
14. Smith & Costello
15. Martilla & James
16. Hochhauser et al
17. Cross-sectional survey
18. Holsti
19. Percentage of Agreement Observation
20. Attride-Stirling
21. Importance
22. Performance
23. Wang et al